

Rapport

Diarienummer
6406-2011-20

Projektet Rikare odlingslandskap

Kompetensutveckling av lantbrukare inom miljöområdet hösten 2007 till våren 2015

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Omslagsbilder

Bilder från projektet. Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län.

Utgiven av

Länsstyrelsen Jämtlands län
Juni 2015

Beställningsadress

Länsstyrelsen Jämtlands län
831 86 Östersund
Telefon 010-225 30 00

Ansvarig

Hanna Appelros

Text

Hanna Appelros, Agneta Andersson, Ninni Nordlund, Eva Karlsson

Tryck

Länsstyrelsens tryckeri, Östersund 2015

Löpnummer

2015:15

Diarienummer

6406-2011-20

Publikationen kan laddas ner från Länsstyrelsens hemsida
www.lansstyrelsen.se/jamtland

Innehållsförteckning

Inledning	4
Vad är projektets resultat?	5
Hur har vi jobbat för miljömål och miljöersättningar?.....	6
Lantbrukare vi mött.....	8
Hur har vi arbetat?.....	10
Gruppaktiviteter	12
Rådgivning	15
Information.....	16
Erfarenheter från projektet och rekommendationer för framtiden	18

Inledning

Projektet *Rikare odlingslandskap* har jobbat med kompetensutveckling inom miljöområdet till lantbrukare, med målet att bevara våra jordbruksarealer och dess karaktäristiska kulturmiljöer i hävd och att stimulera resurshushållande jordbruk. Arbete har pågått från oktober 2007 till mars 2015, och har förlängts i omgångar.

Idén var att kunna erbjuda lantbrukare samlad bred och lokal kompetens, utan "stuprörstänk". Att bevara odlingslandskapet och att producera livsmedel måste gå hand i hand. Vi har förstärkt den positiva effekten av miljöersättningarna och bidragit till att uppnå miljömålen. Vi har erbjudit kompetensutveckling över hela länet och samtidigt fångat upp viktiga frågor från länets brukare av mark till Länsstyrelsen.

Projektet designades för att kunna arbeta målstyrt och deltagarstyrt samtidigt. Kommunikation med uppföljning är viktig för att kunna stimulera lantbrukare till att komma till handling och varaktigt göra. Behov fanns också av att nå ut brett med lokalanpassad information.

Vad är projektets resultat?

- » Genom projektet har många lantbrukare fått konkreta verktyg för handling på gården kring till exempel inredning av stallar, betesplanering, enklare foderstater, ogräs- och gödslingsstrategier, plan för omläggning till ekologiskt, växnäringsbalanser, skötsel av marker med hög biologisk mångfald, restaurering av jordkällare med mera.
- » Nystartare, omstartare och andra har fått ett bollplank, kontakter och hjälp att komma vidare.
- » Brukare av betesmarker med restaureringsbehov eller med fäbodbete har fått underlag till restaureringsplan eller fäbodplan.
- » Fäbodbrukarnas situation har uppmärksammats och de har fått tillgång till en bred rådgivning.
- » Extra satsning på får har lett till bättre djurhälsa i länets fårbesättningar, vilket har förbättrat möjligheterna för fler betande djur i länet.
- » Ekomjölsproducenter har fått tillgång till ett värdefullt nätverk för erfarenhetsutbyte.
- » Länsstyrelsen har fått input och signaler från länets lantbrukare.

Tyvärr har projektet inte lyckats vända trenden med färre betande djur i odlingslandskapet, då lönsamheten i lantbruksnäringen är vikande.

Hur har vi jobbat för miljömål och miljöersättningar?

Syftet med projektet var att förstärka den positiva effekten av miljöersättningarna och bidra till att uppnå miljömålen genom kompetensutveckling. Målet är att bevara våra jordbruksarealer och dess karaktäristiska kulturmiljöer i hävd och att stimulera resurshushållande jordbruk.

Exempel på vad vi gjort kopplat till några stöd är:

Miljöersättning för betesmarker och slätterängar

Uppmärksamhet vilka marker som är mest värdefulla på gården när det gäller biologisk mångfald eller andra natur- och kulturmiljövärden, samt vilken skötsel som krävs för olika typer av marker. Skogsbeten har identifierats. Brukare med fåbodbeten har fått underlag till fåbodplaner (40 fåboddar, cirka 2 500 hektar vilket räcker till cirka 500 vuxna nötkreatur.) Grundförutsättningar för djurhållning och produktion av vinterfoder har varit viktigt.

Vallstöd och kompensationsbidrag

Rådgivning kring växtföljder, gödsling och skördetidpunkter för produktion av vinterfoder till djuren. Vikten av att sköta marken och av att odla lokalanpassade sorter har lyfts. Vi har fört ett resonemang kring lämplig djurtäthet för gården. Ibland har vi behövt guida bland grödkoder och avrått från att söka stöd.

Gårdsstödet

Under rådgivning på gården har vi visat på olika markslag och hur dessa ska skötas, vilket framför allt behövs för nystartare.

Startstöd och investeringsstöd

Vi har informerat om möjligheten till stöd för unga och för investeringar i djurstallar, rovdjursstängsel med mera, samt förmedlat kontakter rörande andra investeringar.

Miljöersättning för natur- och kulturvärden samt Utvald miljö

Vilka landskapselement som är mest värdefulla på gården ur ett historiskt perspektiv och för den biologiska mångfalden har lyfts, samt vilken skötsel som krävs. Vi har bland annat utgått från gamla kartor och lantbrukarens egna kunskap. Kontinuerligt på träffar och i rådgivning har vi spridit information om *Utvald miljö*. Brukare av betesmarker med restaureringsbehov har fått underlag till restaureringsplan (79 gårdar, 168 hektar). Rådgivning i restaurering av överloppsbyggander, trögärdesgårdar och jordkällare har varit efterfrågade. I vissa fall har rådgivningen lett till ansökningar inom *Utvald miljö*.

Ekologisk produktion

Ekologisk produktion som inriktning funnits med som en naturlig del i projektet och när förutsättningarna har funnits på den enskilda gården har det uppmärksammats i rådgivningen. Vi har samarbetat med bland annat Ekologiska lantbrukarna och Milko/Arla. Vi har haft aktiviteter som syftar till ökad ekologisk produktion och även för att stärka nätverken för ekologiska producenter.

Stöd för certifiering

Vi har bistått med att ta fram till exempel växtnäringsbalanser när det har behövts för certifieringarna Sigill och KRAV, samt stöttat med kontakter och information.

Hotade husdjursraser

En naturlig del i rådgivning och aktiviteter är att informera om våra hotade husdjursraser och de extra krav som ställs vid avel.

Lantbrukare berörs av många miljömål och hanterar flera miljöersättningar och stöd i sin vardag. Vår placering på lantbruksenheten har varit viktig för att kunna ha en snabb kommunikationsväg kring såväl djurvälstånd, tillsyn som stöd.

Några lantbrukarröster (från vår enkät och intervjuer med lantbrukare):

"Miljömålen sammanfaller ju med våra mål. Stöden (ekonomiskt) och råden vi fått har bidragit till att vi jobbat på."

"Vi har fått hjälp med hur vi ska sköta marken och vet vad som gäller i stöden. Vi känner att vi är en del på vårt lilla hörn av ett rikt odlingslandskap."

Lantbrukare vi mött

Vi har haft kontakt med alla sorters lantbrukare, såväl aktiva som passiva, stora och små, erfarna och nystartare och med olika inriktningar. De finns vitt spridda över hela länet, från Stora Blåsjön till Lillhärdal, från Bispgården till Bruksvallarna, centralt och i väglöst land. Några har vi haft kontakt med åtskilliga gånger, i olika rådgivningar och skiftande aktiviteter, medan andra bara har önskat ta del av information, via till exempel e-brev.

Det är sannolikt att vi har haft störst påverkan hos de vi mött flera gånger. Frågeställningarna och behoven har växlat starkt från gård till gård, liksom effekterna av rådgivningen.

Exempel på lantbrukare vi haft mycket kontakt med och vad som hänt på gården:

- » Etablerad nötköttsproducent med stora naturbetesmarker och extensiv produktion. Sökt kunskap kring restaurering av marker, ogräsbekämpning, utfodringsstrategi, stängsel och rovdjursfrågor med mera. *Har byggt ut och utökat djurantalet.*
- » Småbrukare med får. Sökt rådgivning kring restaurering av betesmark och byggnader. Stort ullintresse. *Har restaurerat betesmark och stenmurar.*
- » Erfaren jordbrukare som fortsätter att bruka jorden aktivt efter att ha slutat med djurhållning. Stort växtodlingsintresse. *Har ändrat sin växtföljd och försöker producera spannmål för livsmedelsändamål.*
- » Erfaren mjölkproducent med pågående generationsväxling. Deltagit på träffar kring ekologisk produktion och byggnader. *Har lagt om till ekologisk produktion.*
- » Mjölkproducent som haft behov av rådgivning kring förändring av driftsinriktning. *Har avvecklat gården och startat nytt småbruk med betesdjur.*

- » Nystartare och utflyttare från stan. Har haft behov av initial rådgivning kring djurhållning och växtodling. *Familjen har skaffat liten fårbesättning och producerar foder själva.*
- » Småbrukare som odlar gamla sorter och brukar marken med gamla metoder och har utrotningshotade husdjursraser. Haft behov av bollplank kring ogräs, växtföljder samt djurhållning. *Har ändrat växtföljden, ogräsbekämpat mekaniskt och sprider själv kunskap till många andra.*
- » Omstartare på mindre släktgård. Sökt kunskap kring restaurering av marker och kulturlämningar. *Utrett möjlighet att starta upp fäbodrift, men avstod på grund av rovdjursproblematik.*

Några lantbrukarröster (från vår enkät och intervjuer med lantbrukare):

"Jag vill förstå ännu mer men det tar tid."

"För oss är den enskilda rådgivningen viktigast. Ni som varit här vet nu hur det ser ut på gården och det är lättare att sedan ringa. Vi har svårt att fara ifrån gården."

"Det är bra att ha gruppträffar innan enskild rådgivning på gården. Perfekt, då har man hunnit tänka, höra, titta hos andra och vet mer sina egna frågeställningar. Bra med kombination."

"Fältvandringar är bra, att se praktiskt hemma på gården, vad som gick rätt och vad som gick fel. Att ha sett saker ger mer än att bara ha hört."

"Flera på kurs (samma deltagare över tid) ger möjlighet att bolla idéer sinsemellan."

Hur har vi arbetat?

Planering av aktiviteter

Under projektets första år jobbade vi avgränsat geografiskt. Som upptakt i alla kommuner genomfördes inspirationsträffar för fler betande djur på flera spridda platser. Detta resulterade i uppföljande rådgivning och gruppaktiviteter efter önskemål och behov från deltagarna, som också följdes upp kommunvis.

Projektet har även riktat sig specifikt till vissa målgrupper, exempelvis producenter som certifierar sig (i till exempel Sigill, KRAV), nystartare med betesdjur, brukare med restaurerbara marker, nuvarande eller potentiella ekomjölkproducenter och fäbodbrukare.

Vi har försökt vara lyhörda för lantbrukarens behov och därför fångat upp frågeställningar brett, vid alla möten.

Vid träffar med ett specifikt ämne har vi även haft med andra perspektiv, som vid stängselkurser där vi också pratat om djurvälstånd och biologisk mångfald och informerat om möjligheten att söka olika stöd. Vi har gett möjlighet till uppföljande kontakt, då lantbrukaren känt sig redo för detta.

Signaler om kompetensutvecklingsbehov har också kommit från vårt breda kontaktnät med lantbrukets organisationer och företag samt från olika grupperingar på Länsstyrelsen och andra myndigheter.

Gruppaktiviteter

I snitt har vi ordnat en gruppaktivitet varannan vecka under hela projektiden, totalt 183 träffar.

Dessa har varit:

Aktiviteter, träffar	Antal
Inspirationsträffar för fler betande djur genomfördes i varje kommun.	31
Fåraktiviteter i form av studiecirkel för nybörjare med liten besättning/kurs/studiebesök kring djurhantering, fårklippning, lamning, klövhälsa och utfodring.	35
Betesmarker och flora- kurser och fältvandringar kring restaurering, bete, stängsel, lie/ängsskötsel, flora samt fåglar och fladdermöss.	31
Öppet odlingslandskapsträffar med fokus på hela landskapsbilden, att öppna upp och bruka mark aktivt, historiska kartor över markanvändning förr.	3
Träffar kring byggnader och andra kulturelement i odlingslandskapet som fäbodan, jordkällare, stenmurar, lador, hagastängning.	21
Växtodlingskurser och fältvandringar med inriktning på produktion av vinterfoder, växtnäring, ogräs, plöjning och spannmålsodling.	42
Djurvälfärd nöt samt utrotningshotade raser. Temadagar har hållits kring inredning och bygg, smittskydd, fjäderfä och getter. (Andra projekt har jobbat mycket med nöt)	5
Ekologisk produktion träffar med syfte att få fler ekomjölksleverantörer till Milko, flera fördjupande träffar och erfarenhetsutbyten mellan ekomjölksproducenter, kurs om ekohöns, samt information om ekocertifiering.	15

Att verkligen nå ut lokalt har prioriterats före att ha många deltagare på enskilda aktiviteter. Under inspirationsträffarna lades träffarna uteslutande utanför kommuncentra, för att nå ut bättre. Andra aktiviteter, kanske med inbjudna föreläsare, har hållits mer centralt och nått betydligt fler deltagare.

Vi har arbetat inkluderande och nått yngre och äldre, kvinnor och män och nya och gamla svenskar med våra aktiviteter. Vissa av våra träffar har lett till utbyte över generationsgränser, med samtal kring så gjorde vi förr och hur tänker den yngre generationen om framtiden?

Utöver aktiviteter som vi själva har ordnat så har vi deltagit som expertmedverkan, eller bara i kontaktskapande syfte, på en mängd aktiviteter.

Några lantbrukarröster (från vår enkät och intervjuer med lantbrukare):

"Jag går tillbaka i materialet vi fått. Jag kan ringa andra som var med eller de som höll i kursen. Vi har fått ett bra kontaktnät. Jag kände en otrolig trygghet när lamningen kom igång."

"I dag kan jag tillräckligt mycket för att kunna ställa frågor och prata med olika inom området. Det är er förtjänst."

"Jag har fått bra hjälp trots att jag bor på sidan. Annars är det alltid vi som ska åka. Bra att ni har kommit hit."

Rådgivning

I snitt har vi haft fyra rådgivningar per vecka under hela projektiden och totalt 1 550 rådgivningar.

Innehåll och utformning har varit mycket skiftande, med allt från ett kort telefonsamtal till gårdsbesök och omfattande planer. Det är i rådgivningen som vi verkligen har kunnat utgå från den enskilda brukarens förutsättningar och behov av råd.

Rådgivningar	Antal
Husdjur till exempel foderbehov, djurvålfärd, starta med husdjur, enklare typfoderstater, betesplanering	339
Betesmarker och slätterängar till exempel skötselråd kring betesmark, underlag för restaurering av betesmarker och biologisk mångfald.	420
Kulturmiljöer i odlingslandskapet till exempel underlag för fäbodplaner, råd kring skötsel av kulturelement som lador och gärdesgårdar och hela gårdsmiljöer.	346
Växtodling till exempel produktion av vinterfoder, ogräs, växtföljder, växtnäring och markens uthållighet.	401
Riktad rådgivning för fäbodbrukare med betande djur, rådgivning för att stärka hela företaget, till exempel vinterfoder, byggnader, rationell hantering med mera.	44

Vi har däremot inte gjort företagsekonomiska analyser, stödoptimering eller specialiserad utfodringsrådgivning, utan har då hänvisat till andra rådgivare.

I vissa situationer har två rådgivare med olika kompetens kommit ut samtidigt, vilket har varit uppskattat. Detta har ofta varit för nystartare/omstartare kring att hålla djur, producera vinterfoder och få till bra beten, eller vid rådgivning både kring gårdens natur- och kulturvärden.

Några lantbrukarröster (från vår enkät och intervjuer med lantbrukare):

"För oss är det bra med flera rådgivare per gång. Allt på gården hänger ihop och då är det bra att få flera saker belysta samtidigt."

"För oss var det bra med en rådgivare per gång – mer fokuserat på dagens frågeställningar."

"Bra att ha en kontakt och ett ansikte att ringa till vid frågor. Har fått råd och hjälp att veta att vi är på rätt väg. Värdefullt att ni varit här och sett hur det ser ut. Lättare att förklara och få rätt råd."

"Jag har följt de råd jag fått och det har blivit riktigt bra."

"Jag har haft stor nytta av dem, framför allt att ni kommit ut och tittat på plats."

Information

I snitt har vi skickat ut ett nyhetsbrev via e-post i månaden under hela projektiden.

Skriftlig information riktad till många har varit ett viktigt och uppskattat komplement till möten, där ömsesidig kommunikation är grunden för att åstadkomma medveten handling för en bättre miljö. För många är denna skriftliga information den enda kontakten med projektet Rikare odlingslandskap.

Typ av utskick	Antal
Informationsbrev via e-post med inbjudningar och samlad lokalanpassad information till cirka 1 600 mottagare. Har varit mycket uppskattat.	83 brev
Rikare blad med i inbjudningar och samlad information till brukare av mark kommunvis, eller i hela länet eller kopplade till specifika miljöersättningar.	31 blad

Hemsidan för Rikare odlingslandskap ligger under Länsstyrelsen Jämtlands län/ Lantbruk och landsbygd/Lantbruk. Här finns, förutom förstasidan, huvudflikarna Aktiviter, Betesdjur, Betesmarker och slåtterängar, Ekologisk produktion, Klimat och jordbruk (framtagen inom systerprojektet Klimatsmartare produktion), Material och broschyrer, Natur- och kulturmiljöer samt Växtodling.

Domännamnet www.rikareodlingslandskap.se upphör 2016, men informationen ligger kvar.

Under material och broschyrer på hemsidan har vi samlat informationsmaterial framtaget i projektet: (Där ligger även lite material som tagits fram i andra projekt)

Typ av material	Antal
Lokalanpassade rådgivande blad, till exempel Steg för steghäftena: Kompostering av djupströbädd/hästspångödsel, Liten hjälprea vid klippning av får i klippstol, Restaurering och skötselåtgärder i betesmark, Ångssvampar.	7 blad
Film om restaurering av jordkällare.	1 film
Småfakta om jordbruket och landsbygden i länets kommuner togs fram inför inspirationsträffarna.	8 blad

Några lantbrukarröster (från vår enkät och intervjuer med lantbrukare):

"Informationsbladen gör att man blir påmind. De ligger framme vid fikastunden så alla familjemedlemmar tar del av informationen"

"Uppskattar verkligen formen av info. Har man inte möjlighet att åka bort blir den här typen av info ovärderlig."

"För att spara på miljön så räcker det med mailutskick för min del."

Rikare odlingslandskap

Till brukare av mark i Åre och Östersunds kommun (april 2011)

Nu kommer våren med stormsteg och vi vill gärna tipsa om åtgärder i ängs- och betesmarker som kan vara lämpliga att planera och utföra nu. Dessa åtgärder underlättar den framtida skötseln och främjar också betets produktion och mångfalden.

Ringbarkning

För att slippa uppslag av rot och stubbskott vid restaurering eller röjning i ängs- och betesmarker kan man ringbarka träden några år innan de avverkas. Detta gäller speciellt för asp och gräl och om man inte har väldigt bra betestryck direkt efter huggningen. Ringbarkning kan göras året om, men är lättast vid savningen på våren.

Barken skalas av in till veden i en **ring runt hela stammen**, nedanför den lägsta sittande grenen. Använd yxa, röjkniv eller barkjärn, och lämna **inte ens någon liten barkremsa kvar**. Om man använder motorsåg händer det lätt att man säger in i veden. Då kan trädet knäckas av blåst innan det dött och det blir rotuppslag i alla fall. Dessutom bör man pga olyckrisken inte använda motorsåg när man ringbarkar.

Innan man faller trädet (två eller flera år efter ringbarkningen) kan man kontrollera att trädet är dött genom att fläka loss en bit bark nedanför ringen. Har veden under barken samma gråa färg som veden i ringen och verkar helt torr så är trädet dött och kan tas ned. Ringbarkade och döda träd räknas inte in i trädtheten för en betesmark.

Gräsbränning

Rätt använd och utförd med eftertanke kan småskalig bränning både ge ett bättre bete och öka mångfalden i markerna. Planera innan, kolla brandprognos via Räddningstjänsten, bränn små ytor i taget, i rätt tid och med rätt vind, skydda omgivningen. Bästa tiden är när fjolårsgräset har torkat upp men rotsvålen och marken ännu är fuktig. Vinden bör vara lätt medvind till svag motvind, då man vill bli av föran, men förstås fjolårsgräset och en del av föran, men förstås behålla betesfloran. Använd bäckar och stigar som brandgator, vattna där det behövs som stopp för elden. Börja med en skyddsavbränning i det hörn där säkerhetsbehovet är störst. Med en stälkratta och lite hopräfsat gräs kan du sen lätt styra elden i halvcirklar ut och tillbaks mot det avbrända området. Ha alltid vatten, redskap och folk tillgängligt på rätt plats. Bevaka elden tills den är släckt, kolla stubbar och mosskuddar extra, vattna.

Vårstäda ängen

När vitsippan blommar är det dags att räfsa bort fjolårsgräs, löv och grenar ur ängen. Floran gynnas när ljus och luft kommer ned till växterna och den kommande slåttern underlättas. Bränn eller för bort materialet ur ängen.

Vänd!

Erfarenheter från projektet och rekommendationer för framtiden

Flera kompetenser knutna i ett projekt är bra för bonden, vars behov får styra. Att erbjuda möjlighet till uppföljande kontakt är bra, men man måste vara lyhörd och vänta in tills tiden är mogen för lantbrukaren. Aktiviteter spridda över hela länet uppskattas, liksom att erbjuda en kombination av kurser och enskild rådgivning. Arbete i avgränsade områden intensivt i perioder har fungerat bra.

Hänvisa gärna till andra kontakter som lantbrukaren har nytta av, allt viktigt sker inte inom ett enda projekts ramar. Rådgivare behöver kontinuerligt underhålla och utveckla sina kontakter och kunskaper till nytta för bonden. Att samverka effektivt med andra projekt i Landsbygdsprogrammet kan vara svårt. Ibland har kamp om deltagare och inriktning på aktiviteter inneburit ineffektivitet. Kontinuerliga kontakter med personer i andra projekt överbygger svårigheterna.

Det har varit en stor fördel att projektet har fått pågå under så lång tid. Vi har kunnat följa utvecklingen på gårdarna över flera års tid, vilket är en förutsättning för relevant uppföljning. Biologiska processer, vid till exempel restaurering, tar tid och årsmånen varierar kraftigt.

Några starkt produktionsinriktade lantbrukare har varit kritiska till projektets innehåll och inriktning. En del har svårt för att statliga medel går till miljörådgivning och inte produktionsrådgivning i första hand. Ett projekt har sina givna ramar. En genomtänkt men ändå flexibel projektplan har skapat ryggrad i verksamheten. Att under en period komplettera med systerprojekt, i vårt fall Klimatsmartare produktion och Utmärkta marker, har vidgat projektets räckvidd, både på inriktning och målgrupp.

Nyhetsbrev via e-post har fått stort genomslag, då vi har nått många och har kunnat samla och vidareförmedlat information, båda internt och extern anpassat till vår lokala målgrupp. Detta fortsätter lantbruksenheten utveckla även efter projektets slut.

Hemsidan som skapats under Länsstyrelsen Jämtlands län/Jordbruk/Rikare odlingslandskap, kommer att ligga kvar med kontaktlänkar och sin tematiska indelning och samlad framtagna information.

Några lantbrukarröster (från vår enkät och intervjuer med lantbrukare):

"Vi behöver rådgivning och att träffa andra lantbrukare tillsammans med en bra rådgivare. Grundrådgivning är en förutsättning om vi ska fortsätta att ha livskraftigt jordbruk här."

"A very professional and interesting project. As a newcomer to Sweden it has been an invaluable help and I am sad that it is ending."

"Upplever att få aktiviteter har koppling mot produktion av råvaror (mera miljövård). Jag och många lantbrukare saknar produktionsrådgivning som utgår från företagets behov (i stället för från program som ger projekt stöd). Mer inhämtande av behov och kreativt skrivande önskas inför kommande programperiod!"

"Jag hoppas att projektet (nya projekt) fortsätter i den här stilen. Jag har rekommenderat andra att delta. Tack för att vi fick vara med."

Länsstyrelsen Jämtlands län

Postadress: 831 86 Östersund
Besöksadress: Residensgränd 7
Telefon: 010-225 30 00
jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland